

บทที่ 5

บทสรุป

ปัญหาความยากจนของครัวเรือนชาวนาไทย ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศยังคงพบเห็นอยู่ทั่วไปในปัจจุบันเช่นปัญหาจากกระบวนการผลิต และปัญหาไม่มีเงินทุนเพียงพอสาเหตุประการหนึ่งของการไม่มีเงินทุนเพราะชาวนาไม่มีเงินออมมากพอ หนึ่งปัญหาดังกล่าวได้ทวีความซับซ้อนมากขึ้นและส่งผลทำให้ครัวเรือนชาวนาอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้

การศึกษาเรื่อง “พลวัตการออมทรัพย์เพื่อการพึ่งตนเองของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดนครสวรรค์” (The Saving Dynamics for Self - Reliance of Farmer's Households in Sufficiency Economy Model Villages: A Case of Nakhonsawan Province) ครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการคือ 1) เพื่อถอดบทเรียนที่มา วิชิตคิด ทศนคติ วิธีการผลิตวิถีชีวิตของครัวเรือนชาวนาที่ทำให้พึ่งตนเองได้ โดยใช้กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในเขตจังหวัดนครสวรรค์ 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้มีการออมทรัพย์ ของครัวเรือนชาวนาที่ทำให้พึ่งตนเองได้โดยใช้กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในเขตจังหวัดนครสวรรค์ และ 3) เพื่อศึกษารูปแบบการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาที่ทำให้พึ่งตนเองได้โดยใช้กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในเขตจังหวัดนครสวรรค์

พื้นที่ศึกษาวิจัยคือหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy Model Villages) ระดับสูงสุดคืออยู่ในระดับที่ 3 ได้แก่ระดับมั่งมีศรีสุข ตามเกณฑ์ชีวิตของกระทรวงมหาดไทย จากการประเมินในครั้งแรก พ.ศ.2550 และผ่านการประเมินในรอบต่อมาคือในปี พ.ศ.2552 ต่อเนื่อง ได้แก่หมู่บ้านเวฬุวัน หมู่ที่ 8 ตำบลวังบ่อ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองด้วยการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนชาวนาจำนวนทั้งสิ้น 91 คนจาก 91 ครัวเรือน โดยมีเครื่องมือการศึกษา คือ แบบสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนชาวนา เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปในการประกอบอาชีพชาวนา ได้แก่ จำนวนที่ดิน รายได้ครัวเรือนต่อปี การมีหนี้สินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร การปฏิบัติของครัวเรือนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง 6 ด้าน ได้แก่ ด้านการลดรายจ่าย ด้านการเพิ่มรายได้ ด้านการประหยัด ด้านการเรียนรู้ ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และด้านการเอื้ออารีต่อกัน จากนั้นผู้วิจัยนำข้อมูลครัวเรือนทั้งหมดจำแนกครัวเรือนออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับพออยู่พอกิน ระดับอยู่ดีกินดี และระดับมั่งมีศรีสุข และนำผลการแบ่งระดับครัวเรือนชาวนาดังกล่าว กลับไปสอบถามผู้นำชุมชนและกรรมการหมู่บ้านเพื่อคัดเลือกกรณีศึกษาที่จะเป็นตัวแทนทั้ง 3 ระดับเพื่อการสัมภาษณ์ระดับลึก

(In-dept Interview) โดยมีแนวคำถามการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-dept Interview Guidelines) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปด้วยสถิติเชิงพรรณนา และหาความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับที่ทำให้พึ่งตนเองได้ด้วยสถิติสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (Pearson Correlation) และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อตอบคำถามการวิจัย และวัตถุประสงค์ตามกรอบแนวคิดการวิจัย ผลการศึกษาผู้วิจัยจะนำเสนอใน 3 ส่วนสำคัญ ได้แก่ สรุปผลการวิจัย การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ มีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนชาวนาจำนวน 91 ครัวเรือน และการถอดบทเรียนจากการสัมภาษณ์ระดับลึกกรณีศึกษาครัวเรือนชาวนา 3 ครัวเรือน จาก 3 ระดับ คือ ระดับพออยู่พอกิน ระดับอยู่ดีกินดี และระดับมั่งมีศรีสุข เกี่ยวกับที่มา วิธีคิด ทักษะคิด วิธีการผลิต และวิถีชีวิตของครัวเรือนชาวนาที่ทำให้พึ่งตนเองได้นั้น มีข้อค้นพบสำคัญที่อธิบายความเป็นมาตั้งแต่อดีต และสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน ที่สะท้อนภาพการพึ่งตนเองของครัวเรือนชาวนาตามผลการประกาศเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงดังนี้

หมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง

หมู่บ้านเวฬุวัน หมู่ที่ 8 ตำบลวังปอ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ได้เข้าร่วมพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการประกวดหมู่บ้าน/ชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐบาล เริ่มเมื่อปี พ.ศ.2547 และตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 เป็นต้นมา โดยพัฒนาชุมชนจังหวัดร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีกิจกรรมส่งเสริมให้หมู่บ้านเข้าร่วมพัฒนาให้หมู่บ้านเวฬุวันเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง และได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ.2550 เป็นตัวแทนของจังหวัดนครสวรรค์ที่เป็นหมู่บ้านนำร่อง 75 หมู่บ้านในระดับประเทศ จากจำนวน 75 จังหวัด และได้รับการประเมินครั้งต่อมาเมื่อ ปีพ.ศ.2552 และปัจจุบันได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับมั่งมีศรีสุข ปี พ.ศ.2554

การดำเนินการโดยกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ผ่านพัฒนาชุมชนจังหวัดนครสวรรค์ โดยกำหนดเกณฑ์ชี้วัดและสร้างคู่มือการประเมินหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง กระทรวงมหาดไทยขึ้นมา แล้วนำคู่มือดังกล่าวไปชี้แจงขั้นตอนการประเมินโดยหน่วยงานในระดับหมู่บ้านและรายงานผลการประเมินขึ้นมาสู่ส่วนกลางเพื่อการรับรองผลการประเมินตามลำดับ ในครั้งนั้นหมู่บ้านเวฬุวันได้รับการคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านที่มีศักยภาพและโดดเด่นและมีความพร้อมในการพัฒนาให้หมู่บ้าน รับการประเมินเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยพิจารณาจาก

การเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้โดดเด่นในเรื่องความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างโรงสีชุมชน ประกอบกับเคยมีชื่อเสียงเรื่องการเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลามาก่อน จากคำขวัญที่ว่า “โรงสีชุมชนรวมใจ ระเบิดไกลแหล่งเพาะพันธุ์ปลา ชาวประชาสามัคคี” พัฒนาชุมชนจังหวัดนครสวรรค์ ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงได้มีกิจกรรมส่งเสริมให้หมู่บ้านเข้าร่วมพัฒนาให้เป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงและเริ่มพัฒนามาตั้งแต่ พ.ศ.2547 และการดำเนินงานดังกล่าวมีหน่วยงานราชการของกระทรวงอื่นๆ เข้ามามีบทบาทในการจัดอบรมและพาศึกษาดูงานเศรษฐกิจพอเพียงด้วยเช่นกัน ได้แก่ เกษตรอำเภอ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือ ธ.ก.ส. เป็นต้น กิจกรรมหลักๆ คือการจัดอบรมแกนนำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน และเกษตรกรที่สนใจการเกษตรทฤษฎีใหม่ แนวทางการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยการพาแกนนำไปศึกษาดูงานโครงการพระราชดำริต่างๆ และดูงานหมู่บ้านอื่นๆ ในหลายจังหวัด

ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2548 หลังการศึกษาดูงานชุมชนได้นำแนวคิดตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง มาดำเนินการ คือ มีการตั้งกลุ่มและสอนการทำกิจกรรมต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ การทำเกษตรอินทรีย์ การผลิตปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้ในนาข้าว และปลูกผักปลอดสารพิษ การเลี้ยงหมูหลุม การรวมกลุ่มแม่บ้านทอผ้า การสาธิตการผลิตน้ำยาเอนกประสงค์ต่างๆ ใช้ในครัวเรือน เช่น น้ำยาล้างจาน น้ำยาซักผ้า น้ำยาปรับผ้านุ่ม แชมพูสระผม มีการสอนวิธีการทำบัญชีครัวเรือน รวมถึงการแจกอุปกรณ์ต่างๆ เช่น ถังพลาสติกสำหรับทำน้ำหมักชีวภาพ อุปกรณ์ทำน้ำยาเอนกประสงค์ สมุดจดบัญชีครัวเรือน เป็นต้น กิจกรรมต่างๆ ที่ไม่ยั่งยืน เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพสังคมปัจจุบันในชุมชน เช่น การที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพชาวนาที่ทำนาให้ได้ข้าวมากๆ เพื่อขายจึงไม่สะดวกในการทำปุ๋ยชีวภาพใช้เอง เพราะต้องใช้ปริมาณมากๆ การหารายได้เสริม เช่น การปลูกผักเพื่อขาย ซึ่งกลุ่มแม่บ้านส่วนใหญ่เมื่อว่างจากการทำนาจะรับจ้างเก็บผักซึ่งมีรายได้ดีกว่า จึงไม่มีเวลารวมกลุ่มทำกิจกรรมอื่นๆ หรือทำน้ำยาเอนกประสงค์ต่างๆ ใช้เอง เป็นต้น

ผลการศึกษา พบว่า การอบรมหรือการศึกษาดูงานเป็นวิธีการซึ่งได้ผลเพียงระดับหนึ่ง และจะเกิดขึ้นในช่วงแรกๆ เท่านั้น เพราะไม่ได้มีกระบวนการสอบถามความต้องการประเด็นที่อยากเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของตนเองมาก่อน แต่เป็นกิจกรรมตามตัวชี้วัดของนักวิชาการต่างๆ ซึ่งไม่ได้พิจารณาสภาพความเป็นจริงของแต่ละพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกัน ดังนั้นเมื่อเวลาผ่านไปกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวส่วนใหญ่จึงลดน้อยลงและหยุดไป

ผลการศึกษาคั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า การดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเวฬุวันที่ประสบผลสำเร็จมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางที่สอดคล้องดังคำขวัญดังกล่าวมีเพียงความสามัคคีของชุมชนในการสร้างโรงสีชุมชนที่เข้มแข็งเท่านั้น อีกส่วนคือแหล่งเพาะพันธุ์ปลาที่มีชื่อเสียงกลับพบว่าไม่ได้คงอยู่แล้ว รวมถึงการดำเนินงานของกิจกรรมตามตัวชี้วัด เพื่อประเมินหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับมั่งมีศรีสุข ต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ.2554 นั้น กลับพบว่าไม่ครบถ้วนและไม่ต่อเนื่องครบทุกด้าน อาทิ ชาวนาร้อยละ 57.15 จากจำนวน 91 ครัวเรือน จะไม่ได้ใช้ปุ๋ยชีวภาพอย่างเดียวในนาข้าวแต่จะใช้ผสมกันกับปุ๋ยเคมี และมีเพียง 25 ครัวเรือน หรือร้อยละ 27.47 เท่านั้นที่ให้ข้อมูลว่าใช้ปุ๋ยชีวภาพอย่างเดียว หรือการรวมกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษพบว่าเป็นการปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเพียงบางส่วน แต่ชาวนาที่ปลูกผักนอกฤดูการทำนาปริมาณมาก ๆ เพื่อการจำหน่ายนั้นจะใช้ปุ๋ยเคมีเป็นหลักกิจกรรมอื่นๆ ที่ไม่พบการดำเนินการที่ต่อเนื่อง เช่น การทำน้ายาล้างจาน น้ายาซักผ้า น้ายาปรับผ้านุ่ม แชมพูสระผม หรือการเลี้ยงหมูหลุม รวมถึงการทำบัญชีครัวเรือนก็เช่นกัน ผู้วิจัยเห็นว่าการเรียนรู้ผ่านการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนต้นแบบอื่นๆ เป็นวิธีการ ซึ่งได้ผลระดับหนึ่งแต่จะเกิดขึ้นในช่วงแรกๆ เท่านั้น เมื่อเวลาผ่านไป ชาวบ้านยังคงดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนเองและชุมชน เมื่อไม่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามากำกับติดตามต่อเนื่องแล้ว กิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวส่วนใหญ่จึงลดน้อยลงและหยุดไปไม่มีความยั่งยืน ซึ่งต่างจากกิจกรรมที่ยังคงมีอยู่จะเกี่ยวข้องกับเงินทุนที่ใช้หมุนเวียน เพื่อการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตเพราะเกี่ยวข้องกับการได้รับผลประโยชน์ของสมาชิกทั้งสิ้น ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้าน และกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ เป็นต้น

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า กลไกการประเมินหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงไม่อยู่บนพื้นฐานข้อมูลที่ต้องครบถ้วนเพียงพอ กล่าวคือ เครื่องมือที่ใช้เพื่อการประเมินประกอบด้วยตัวชี้วัดด้านต่างๆ 6 ด้านนั้น มีที่มาจากนักวิชาการที่กำหนดหลักเกณฑ์ขึ้นมากว้างๆ หลายๆ ประเด็นในแต่ละด้าน ซึ่งไม่เฉพาะเจาะจงที่จะสามารถวัดได้เป็นรูปธรรม ไม่ระบุระยะเวลาของแต่ละกิจกรรมให้ชัดเจน ผลการประเมินจึงไม่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้น สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่ากลไกการดำเนินงานของหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่ตอบสนองนโยบายรัฐบาล เป็นลักษณะของสั่งการจากส่วนบนลงสู่ชุมชน (Top Down) คือ เริ่มต้นจากการกำหนดเกณฑ์การประเมินและตัวชี้วัดโดยหน่วยงานผู้ทำหน้าที่หลัก ซึ่งเกณฑ์ชี้วัดที่ปรากฏเป็นภาพรวมกว้างๆ ไม่ได้ระบุระยะเวลาที่แสดงการปฏิบัติที่ต่อเนื่องโดยขาดการติดตามตรวจสอบปฏิบัติตามสภาพจริง และมีหน่วยงานต่างๆ ที่ลงพื้นที่พัฒนาตามนโยบายเดียวกันแต่ต่างคนต่างทำ เช่น การจัดอบรม

หรือการศึกษาดูงานที่มีทั้งหน่วยงานของพัฒนาชุมชน และหน่วยงานของ อ.ก.ส. เป็นต้น กล่าวได้ว่า ชาวบ้านคือผู้รับการพัฒนาเป็นส่วนใหญ่โดยไม่มีการสอบถามสภาพปัญหาและความต้องการจริง เช่น ปัญหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อชาวนา คือ ภัยแล้ง ขาดเงินทุน ขาดอำนาจการต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง การเพิ่มผลผลิตให้ได้มากๆ เพื่อให้ทันต่อการลงทุนและการชำระหนี้สิน จึงต้องใช้สารเคมีจำนวนมาก เป็นต้น รวมถึงการทำกิจกรรมพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน เช่น การรวมกลุ่มต่างๆ เพื่อเพิ่มรายได้ หรือลดรายจ่ายของครัวเรือน อันเป็นการสวนทางกับทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ข้อค้นพบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ระบบและกลไกภาครัฐที่ปฏิบัติต่อชุมชนนั้น ยังละเลยแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง ไม่ได้บูรณาการองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกัน ซึ่งต้องกระทำไปพร้อมๆ กันใน 3 ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง คือ ครัวเรือนชาวนา องค์กรภาครัฐ และองค์กรภาคเอกชน ที่ต้องกำหนดกิจกรรมที่มาจากพื้นฐานความต้องการของชุมชนและสอดคล้องกับวิถีการผลิตของชาวนา พร้อมๆ กับการเพิ่มศักยภาพในการพึ่งตนเอง และความสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มครัวเรือนเกษตรกร ผ่านการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและการเรียนรู้ร่วมกัน

ที่มา วิชิต ทศนคติ วิถีการผลิตและวิถีชีวิตของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวัน ที่ทำให้พึ่งตนเองได้

หมู่บ้านเวฬุวัน ได้รับการรับรองเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงมั่งมีศรีสุข ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 75.21 ประกอบอาชีพชาวนา เพราะลักษณะชุมชนที่ชาวบ้านมีที่มาจาก พื้นฐานท้องถิ่นดั้งเดิมใกล้เคียงกัน เริ่มต้นก่อตั้งชุมชนพร้อมๆ กันและพัฒนาบนความสัมพันธ์แบบเครือญาติมากกว่า 50 ปี แม้สภาพบริบทของชุมชนจะเป็นชนบทที่ไกลจากตัวเมือง คือ ห่างจากอำเภอหนองบัวประมาณ 19 กิโลเมตร ด้วยการเดินทางที่สะดวกรวดเร็ว เพราะมีระบบสาธารณูปโภค และการสื่อสารต่างๆ สามารถเข้าถึงชุมชนได้ ชาวบ้านมีการรับรู้ และยอมรับกระแสการพัฒนาเข้าสู่สังคมที่มีความเจริญทางวัตถุ ด้วยการใช้เทคโนโลยีทันสมัยต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้ทันต่อความต้องการของตลาด และตอบสนองความต้องการ ความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตชาวนา ซึ่งเข้าสู่กระบวนการผลิตด้วยเครื่องจักรกลแทนแรงงานจากวัวควายหรือแรงงานจากคนในครัวเรือนและเครือญาติมานานับสิบๆ ปี เมื่อได้รับการชี้แนะจากหน่วยงานภาครัฐที่ตอบสนองนโยบายรัฐบาลด้วยการน้อมนำทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายดังกล่าว โดยการสนับสนุน จากหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เกษตร และ อ.ก.ส. เป็นต้น และผ่านการประเมินเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามที่หน่วยงานราชการกำหนด โดยแกนนำชุมชนหรือหัวหน้าครัวเรือนชาวนา

ได้รับการอบรมและศึกษาศึกษาดูงานด้านเศรษฐกิจพอเพียงจากชุมชนต้นแบบอื่นๆ เพื่อจะนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน

แม้ว่าหมู่บ้านเวฟวันจะผ่านการประเมินและการอบรมหรือศึกษาดูงานเศรษฐกิจพอเพียงมาจากหลายๆ พื้นที่แล้ว แต่ครัวเรือนชาวนาทั้งหมดในหมู่บ้านเวฟวันยังคงที่มีวิถีคิด และวิถีการผลิต แบบสมัยใหม่ที่ใช้กลไกการผลิตด้วยเครื่องจักรกลแทนการผลิตแบบดั้งเดิม ขั้นตอนของการเตรียมเมล็ดพันธุ์ การไถ การหว่าน การใส่ปุ๋ย การเก็บเกี่ยว การสีข้าวจากโรงสีรถไถภายนอกหมู่บ้าน จนถึงการทำนายให้โรงสีชุมชน หรืออาจเป็นโรงสีของเอกชนจากภายนอกหมู่บ้านขึ้นอยู่กับราคาที่สูงกว่า ซึ่งข้อค้นพบที่ไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่น่าสนใจคือครัวเรือนชาวนายังคงใช้ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืชร่วมกับสารชีวภาพสูงถึงร้อยละ 57.15 ของครัวเรือนชาวนา

ครัวเรือนชาวนาที่ศึกษามีความเห็นสอดคล้องกันว่า แม้จะต้องใช้ต้นทุนและขั้นตอนการผลิตสูงกว่าการเป็นชาวนาแบบดั้งเดิม แต่ก็พอใจที่ขั้นตอนดังกล่าวช่วยให้สะดวกและรวดเร็วทันเวลาในการทำนาจำนวนมากๆ ได้ ประกอบกับการใช้แรงงานจากคนในครัวเรือนหรือการเอาแรงจากเครือญาติหรือเพื่อนบ้านนั้นไม่สะดวกเพราะทุกคนล้วนมีเวลาในการทำนาของตนเองในช่วงเวลาเดียวกัน และมีที่นาไม่เท่ากัน จะใช้แรงกลับคืนได้ไม่เท่าเทียมกัน จึงใช้วิธีการจ้างแรงงานจากชาวนาที่ไม่ได้ทำนาของตนเองหรือจากชาวนาที่แล้วเสร็จในส่วนของตนแล้วและต้องการหารายได้เสริม เป็นต้น

ในกระบวนการผลิตแต่ละครั้ง ครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฟวันต้องใช้ต้นทุนเฉลี่ยประมาณไร่ละ 3,000 บาท โดยเฉพาะชาวนาที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรและวัตถุดิบจากคนอื่น เช่น ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวเปลือก รวมถึงการจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลในกระบวนการผลิตดังกล่าว จึงมักต้องหาแหล่งเงินทุนเพื่อกู้ยืมในการทำนาแต่ละครั้ง เช่น การกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรหรือ ธ.ก.ส. จำนวนเงินจะให้กู้ได้ไม่เกินค่าใช้จ่ายจริงคือถ้ากู้เพื่อทำนาปี กู้ได้ 3,000 บาทต่อไร่ ถ้ากู้ทำนาปลังกู้ได้ 4,000 บาทต่อไร่ เนื่องจากนาปลังต้องใช้จ่ายเพิ่มขึ้นเพราะปัญหาความแห้งแล้งและแมลงศัตรูพืช เป็นต้น ในขณะที่กองทุนหมู่บ้านหรือกองทุนเงินล้านจะให้กู้ได้ครั้งละไม่เกิน 12,000 – 15,000 บาทต่อปี และต้องชำระคืนให้หมดปีต่อปีจึงจะกู้ใหม่ได้ ส่งผลให้บางครอบครัวเหลือเงินสำหรับใช้จ่ายไม่เพียงพอตลอดปี ต้องกู้กองทุนต่างๆ หมุนเวียนเพื่อใช้หนี้กองทุนอื่นๆ ที่ครบกำหนดชำระไม่พร้อมกัน และเมื่อเริ่มต้นฤดูกาลทำนาในครั้งต่อไปก็ต้องกู้เงินใหม่อีก ส่วนใหญ่จึงเป็นหนี้ทุกกองทุน รวมถึง ธ.ก.ส. ด้วย

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นดินที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงต่างๆ จำนวนมากทำให้ดินเสื่อมสภาพลงในขณะที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ดินเพื่อการเกษตร เช่น เกษตรอำเภอ ไม่เคยมาตรวจสอบสภาพผิวดิน เพื่อประเมินความเป็นกรดต่างหรือความเสื่อมสภาพของดินแต่อย่างใด ทำให้ได้ผลผลิตน้อยลงจากที่เคยได้ประมาณ 50-60 ถังต่อไร่ และลดเหลือประมาณ 30-40 ถังต่อไร่ จึงมักเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีมากขึ้น ส่งผลให้มีความใช้จ่ายมากขึ้นตามมา แม้ว่าจะทำนามากกว่าเดิมแต่รายได้กลับไม่เพียงพอ นอกจากนี้ชาวนาอาจได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง หรือน้ำท่วม เป็นต้น

หนึ่ง สิ่งที่ยังคงเป็นปัญหาในปัจจุบัน คือ ชาวนาต้องขายข้าวให้นายทุนหรือพ่อค้าคนกลางซึ่งมีอิทธิพลต่อชาวนาเป็นอย่างมาก เพราะชาวนาไม่สามารถกำหนดราคาข้าวได้เอง ต้องถูกกำหนดจากพ่อค้าคนกลาง และต้องรอการกำหนดราคาที่สูงขึ้นอยู่กับกลไกตลาดผ่านหน่วยงานภาครัฐ และชาวนาต้องรีบขายข้าวเพื่อนำเงินมาใช้หนี้เงินกู้ดังกล่าว หรือบางรายต้องใช้หนี้จากการซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีราคาแพง เช่น ค่าผ่อนรถยนต์ รถจักรยานยนต์ หรือเป็นค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรหลาน เป็นต้น หลังจากนั้นเมื่อจะต้องใช้ข้าวสารเพื่อบริโภคจึงต้องซื้อจากร้านค้าหรือซื้อจากโรงสีชุมชน ซึ่งสามารถซื้อเงินเชื่อได้ เป็นวงจรของวิถีชาวนาที่ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้

การดำเนินชีวิตเมื่อเสร็จสิ้นการทำนาแล้ว คริวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวันส่วนหนึ่งจะหารายได้เสริม เช่น รับจ้างเพื่อนบ้านปลูกผักและเก็บผักนอกฤดูทำนา หรือทำสวนครัว สวนตะกั่ว จั๋ง หรือการทำกิจกรรมของส่วนรวมต่างๆ นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางสังคมของคริวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวันที่เป็นจุดเด่นและน่าสนใจคือความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกันสร้างสาธารณะประโยชน์ให้ชุมชน ได้แก่ นอกจากจะร่วมกันสร้างโรงสีชุมชนดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันกำลังร่วมทุนร่วมแรงสร้างโบสถ์ใหม่ให้วัดเวฬุวันด้วยกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนซึ่งร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ส่วนการร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาหมู่บ้านหลายๆ รูปแบบ เช่น การพัฒนาคุ้มบ้านให้สวยงาม โดยมีการประกวดระหว่างคุ้มต่างๆ เป็นการแข่งขันที่เสริมสร้างความสามัคคี แต่มีข้อสังเกตจากการศึกษา พบว่า กิจกรรมดังกล่าวจะจัดขึ้นเพื่อเตรียมรับการประเมินจากหน่วยงานภายนอก คือ พัฒนาชุมชนจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งจะประเมินการเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงมั่งมีศรีสุขดังกล่าวมาแล้ว

จุดเด่นประการต่อมาของชุมชน ได้แก่ การมีแกนนำชุมชนเข้มแข็ง คือชาวบ้านเวฬุวันจะอยู่กันอย่างสงบไม่มีโจรผู้ร้ายเพราะทุกบ้านจะรู้จักกันหมด เพราะมีกรรมการหมู่บ้านที่มีบทบาทของหัวหน้าคุ้ม ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของสมาชิกในแต่ละคุ้มนั้น การสัมภาษณ์แกนนำชุมชนซึ่งเป็นหัวหน้าคุ้มหนึ่งเล่าว่าชาวเวฬุวันจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขหรือยาเสพติดต่างๆ เพราะภายในชุมชนมีมาตรการในการป้องปรามโดยชุมชนในรูปของกรรมการหมู่บ้านและการสอดส่องดูแลจากผู้นำและหัวหน้าคุ้ม ถ้าครัวเรือนใดที่มีคนในครัวเรือนยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดจะไม่ได้รับสิทธิต่างๆ จากส่วนรวม เช่น การเป็นสมาชิกกองทุนของหมู่บ้าน ไม่มีสิทธิกู้เงินหรือรับความช่วยเหลือจากชุมชน เป็นต้น แต่ผลวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนที่ปฏิบัติตามเกณฑ์การประเมินของกระทรวงมหาดไทย พบว่า ครัวเรือนชาวเวฬุวันร้อยละ 29.68 ที่ตอบว่ามีการดื่มสุราหรือสูบบุหรี่อยู่บ้างแต่ปฏิเสธการยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ซึ่งข้อมูลไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

อย่างไรก็ตาม จากคำขวัญของหมู่บ้านที่ว่า “โรงสีชุมชนรวมใจ ระเบิดไกลแหล่งเพาะพันธุ์ปลา ชาวประชาสามัคคี” นั้น ผู้วิจัยกลับพบว่าไม่ปรากฏว่ามีแหล่งเพาะพันธุ์ปลาในหมู่บ้านเวฬุวันแต่อย่างใด เพราะนอกจากขาดแหล่งน้ำที่ใช้ใช้ได้อย่างเพียงพอตลอดทั้งปีแล้ว คำขวัญดังกล่าวเกิดจากเมื่อกว่าสิบปีที่แล้วด้วยการริเริ่มของครูในโรงเรียนคนหนึ่งสอนให้ชาวบ้านรู้วิธีเลี้ยงปลาหลายๆ ชนิดในสระ จนมีชื่อเสียงได้รับรางวัลมากมาย แต่เมื่อครูย้ายไปแล้วกิจกรรมดังกล่าวจึงหยุดตามไปด้วย ข้อสังเกตนี้จึงอธิบายได้ว่า กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากความสามารถของบุคคลไม่ได้เกิดจากความต้องการของส่วนรวมจะไม่ยั่งยืน

ปัจจัยที่ทำให้มีการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้

ปัจจัยที่ทำให้มีการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านเวฬุวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้คือการมีระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เอื้อให้มีระบบและกลไกนำไปสู่การเข้าถึงแหล่งทุนเพื่อการขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวนาให้เข้มแข็งที่สำคัญสรุปได้ 2 ส่วน คือ การมีปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วย การมีกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน มีกองทุนหมู่บ้าน และการมีโรงสีชุมชน และอีกส่วนหนึ่งคือปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ การสนับสนุนเงินกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยเป็นการให้กู้ในส่วนบุคคลที่เป็นลูกค้าของธนาคาร และให้โรงสีชุมชนกู้เพื่อเป็นทุนดำเนินกิจกรรมของโรงสี

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ปัจจัยภายในชุมชนที่เข้มแข็ง คือ ครุว์เรือนชาวนาทั้งหมดจะเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน ซึ่งมีเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มขึ้นจากการเก็บออมทุกเดือน และได้ดอกเบี้ยจากการให้สมาชิกกู้ และการมีโรงสีชุมชนเวฟวัน ที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วยการซื้อหุ้นและรับผลประโยชน์จากเงินปันผลและเป็นศูนย์กลางการซื้อขายข้าวของชุมชน และมีแหล่งทุนสนับสนุนจากภายนอกชุมชน คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรที่สนับสนุนเงินทุนให้กู้เพื่อการประกอบอาชีพของครุว์เรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฟวัน แต่ก็ยังพบว่ามียาทุนเงินกู้นอกระบบอยู่บ้าง

ระบบเศรษฐกิจชุมชนชาวนาของหมู่บ้านเวฟวันที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงแหล่งทุนที่ครุว์เรือนชาวนาสามารถเข้าถึงได้ เพราะอยู่ในรูปของธนาคารชุมชนโดยมีคณะกรรมการ ซึ่งเป็นคนในชุมชนชุมชน ผลประโยชน์กลับไปสู่ชุมชน ผลการดำเนินงานจึงยังคงมีอยู่ต่อเนื่อง สมาชิกให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ชำระหนี้ได้ตามกำหนดไม่มีหนี้เสีย แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของกองทุนต่างๆ ดังกล่าว โดยนำเงินกองทุนทั้งหมดให้สมาชิกทุกคนมีสิทธิกู้ได้เท่าๆ กัน ตามความสามารถชำระคืนได้ทันตามกำหนดปีละ 1 ครั้ง และกำหนดระยะเวลาการคืนเงินไม่พร้อมกัน แม้ว่าจะคิดดอกเบี้ยในอัตราที่ต่ำกว่าธนาคารของรัฐหรือเอกชนทั่วไป คือคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 7 ต่อปี แต่พบว่าชาวนาไม่ได้กู้เงินนี้เพื่อการประกอบอาชีพเพียงอย่างเดียว แต่นำไปเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันด้วย เช่น ค่าการศึกษาของบุตรหลาน ซื้อรถกระบะ ซื้อรถจักรยานยนต์ เป็นต้น และการบริหารจัดการของกองทุนต่างๆ นั้น พบว่า กรรมการคนหนึ่งเป็นกรรมการหลายๆ กองทุนด้วย และมีข้อสังเกตว่า ชาวนาที่กู้เงินกองทุนต่างๆ นั้น จะกู้ทุกกองทุนแต่จะหมุนเวียนชำระคืนตามระยะเวลาที่ครบกำหนดของกองทุนนั้น กล่าวคือ เป็นการกู้กองทุนหนึ่งเพื่อไปชำระหนี้อีกกองทุนหนึ่งจึงพบว่าส่วนใหญ่จะยังคงเป็นหนี้มาอย่างต่อเนื่อง

ผลการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์การออมทรัพย์ของครุว์เรือนชาวนาหมู่บ้านเวฟวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้ โดยสรุปจากตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้อง 5 ด้าน ด้านประกอบด้วย ด้านการลดรายจ่าย ด้านการเพิ่มรายได้ ด้านการเรียนรู้ ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ด้านการเอื้ออารีต่อกัน สรุปว่า

ด้านการลดรายจ่าย ของครุว์เรือนชาวนาส่วนหนึ่งที่พึ่งตนเองได้ จะนิยมปลูกผักสวนครัวที่ปลอดภัยจากสารเคมีในบริเวณหัวไร่ปลายนาและในบริเวณบ้านเรือนสำหรับใช้บริโภคในครัวเรือน และช่วยให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในครอบครัว แต่ผลการศึกษา พบว่า จำนวนครุว์เรือนดังกล่าวส่วนใหญ่มีกิจกรรมไม่ครบทุกข้อ เช่น มีการปลูกผักสวนครัว การปลอดอบายมุขหรือการวางแผนการใช้จ่ายเงินโดยการทำบัญชีครัวเรือน โดยเฉพาะการทำบัญชีครัวเรือนนั้น

พบว่า มีการทำในช่วงแรกๆ หลังจากรับการอบรมแล้วเท่านั้น ปัจจุบันไม่พบว่ามีการปฏิบัติแต่อย่างใด

ด้านการเพิ่มรายได้ ผลการศึกษา พบว่า ครุเวรียนชาวนาส่วนใหญ่ใช้เครื่องมือที่หาได้ในท้องถิ่นเพื่อใช้ในการเกษตร เช่น พันธุ์ข้าว รถไถ วัตตุดิบทำปุ๋ย ส่วนใหญ่โดยการเก็บพันธุ์ข้าวไว้เองหรือบางรายขอซื้อจากเพื่อนบ้าน หรือซื้อได้จากร้านค้าในอำเภอหนองบัวซึ่งอยู่ไม่ไกลหมู่บ้านมากนัก ครุเวรียนทำอาชีพเสริมด้านการเกษตร เช่น ปลูกผักนอกฤดูทำนา การรับจ้างทำสวนผัก บางครุเวรียนที่เลี้ยงปลาสำหรับไว้บริโภคในครุเวรียนอยู่บ้าง โดยเลี้ยงตามธรรมชาติไว้ในสระที่เก็บน้ำไว้ทำนา การเลี้ยงไก่พื้นบ้านไว้เป็นอาหารบ้าง แต่ไม่พบการเลี้ยงหมูหลุมตามที่เคยไปศึกษาดูงานเศรษฐกิจพอเพียงจากหมู่บ้านอื่นๆ หรือการทำอาชีพเสริมด้านอุตสาหกรรมในครุเวรียน เช่น การแปรรูปอาหาร การทอผ้า หรือทอเสื่อ เป็นต้น หรือการทำอาชีพเสริมด้านการค้าขายพบน้อย

ด้านการเรียนรู้ สรุปได้ว่า การเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ไม่มีกลุ่มหรือครุเวรียนที่ดำเนินการต่อเช่นกัน เหตุผลสำคัญ เช่น การทอผ้ามัดหมี่ หรือการทอเสื่ออก ต้องใช้เวลาและคนรุ่นใหม่ๆ ไม่มีใครสนใจที่จะสืบสานต่อส่วนใหญ่ถ้ามีเวลาว่างก็จะไปหางานรับจ้างทำในเมืองซึ่งมีรายได้มากกว่า หรือแม้แต่การเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านสุขภาพมีผู้สนใจเรียนรู้น้อยมากหรือคิดเป็นร้อยละ 7.70 ซึ่งเป็นผู้ที่เคยได้รับการอบรมการนวดแผนไทย แต่ไม่ได้นำความรู้นั้นมาดำเนินการที่ชัดเจน ชาวบ้านจะดูแลสุขภาพตามสมัยใหม่ของแผนปัจจุบันมากกว่า เพราะทุกคนจะได้รับสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลตามนโยบายของรัฐทั่วถึงคือใช้สิทธิบัตรทอง นอกจากนี้การเข้าร่วมในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า มีการศึกษาดูงาน แต่เมื่อกลับมาเพื่อจะดำเนินการนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันค่อนข้างน้อย

ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน พบว่า ครุเวรียนชาวนาจะใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หรือใช้ปุ๋ยชีวภาพอย่างเดียวในไร่นาค่อนข้างน้อยเพียงร้อยละ 27.47 แต่ชาวนาส่วนใหญ่ร้อยละ 57.15 จะใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยชีวภาพ และมีครุเวรียนที่ใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวร้อยละ 15.38 ดังตาราง 5 เพราะในรายที่ทำนาคราวละหลายๆ ต้องใช้ปุ๋ยปริมาณมากด้วยจึงสะดวกที่จะใช้ปุ๋ยเคมี แต่มีข้อสังเกตว่าการปลูกผักสวนครัวสำหรับบริโภคในครุเวรียนจะไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเพราะรู้ว่ามีผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม แต่ถ้าเป็นการปลูกผักจำนวนมากๆ นอกฤดูทำนาเพื่อการค้าจะมีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชด้วย ส่วนการรักษาความสะอาดของแหล่งน้ำให้ปลอดสารเคมีเช่นการขุดลอกคูคลองหรือการกำจัดผักตบชวา นั้นไม่พบว่ามีดำเนินการที่เป็นรูปธรรมเนื่องจากมีคลองผ่านหมู่บ้าน 1 สาย ส่วนใหญ่ น้ำจะแห้งโดยเฉพาะในฤดูแล้ง จึงไม่พบปัญหาในคลองดังกล่าว และไม่พบการปลูกหญ้าแฝก

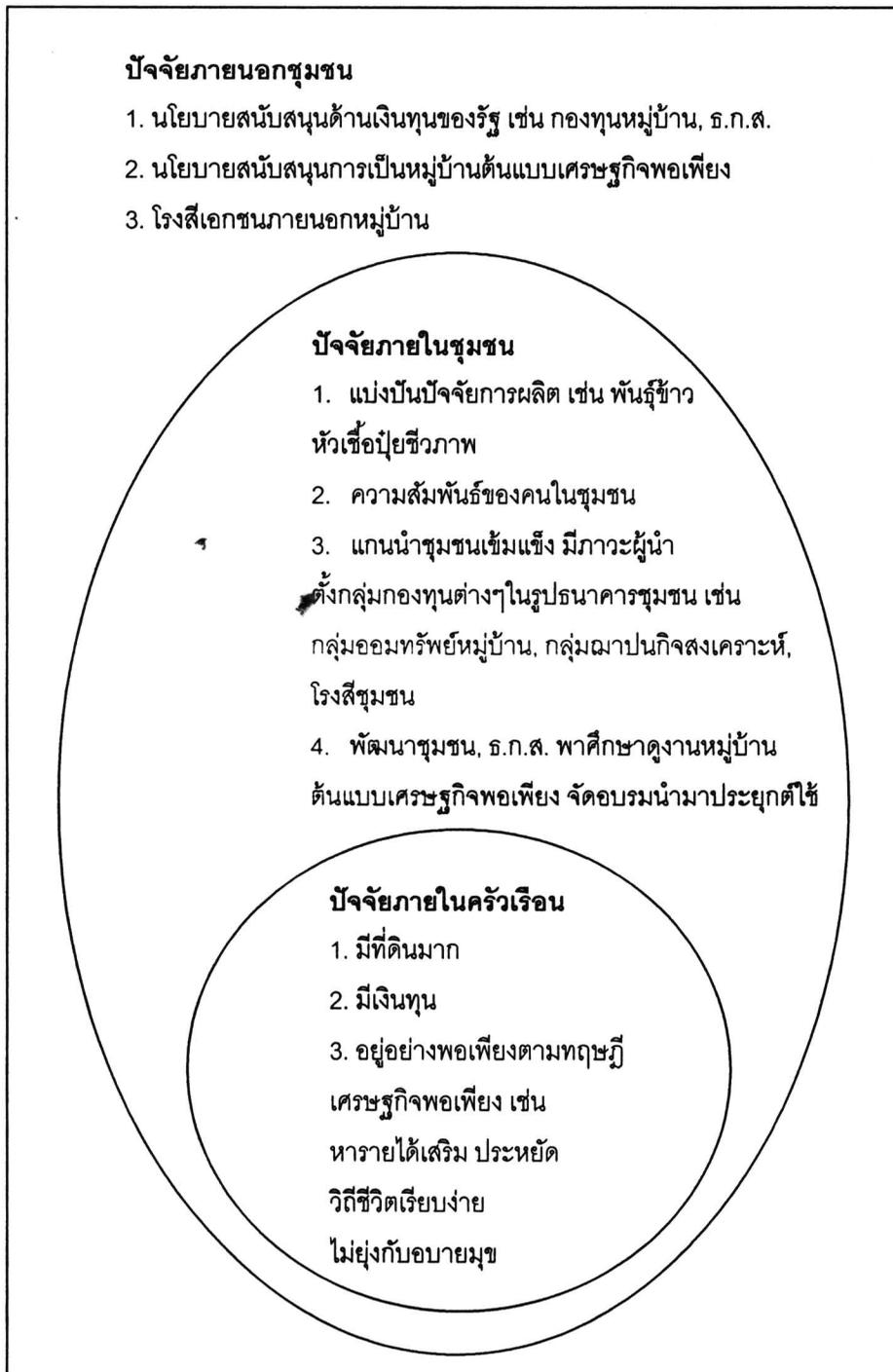

เพื่อการอนุรักษ์ดินและแหล่งน้ำแต่อย่างใด ส่วนการนำวัตถุดิบจากธรรมชาติใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า เช่น การทำน้ำยาสระผม น้ำยาซักผ้าหรือน้ำยาล้างจานนั้น มีบางครัวเรือนทำน้ำยาเอนกประสงค์ใช้เอง แต่เป็นการซื้ออุปกรณ์เป็นชุดสำเร็จจาก ส.ก.ส. ไม่ใช่ นำวัตถุดิบจากธรรมชาติมาใช้ เช่น มะกรูด มะนาว เป็นต้น นอกจากนี้กิจกรรมการปลูกต้นไม้ในครัวเรือนและที่สาธารณะ และการรณรงค์ต่างๆ ส่วนใหญ่ให้ข้อมูลว่าเคยมีกิจกรรมรณรงค์บ้าง ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวอยู่เสมอ แต่จากการสังเกตสภาพของชุมชนพบว่าครัวเรือนจะมีต้นไม้ในบ้านเรือนค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่จะปลูกพืชผักสวนครัวดังที่กล่าวแล้วในพื้นที่สาธารณะจะมีต้นไม้ทั่วไปที่ไม่มีการจัดระเบียบให้สวยงาม ตลอดจนไม่พบการคัดแยกขยะที่เป็นรูปธรรมซึ่งไม่พบถังขยะในบ้านเรือนหรือในที่สาธารณะ ขยะแห้งในครัวเรือนมักเผาและขยะเปียกจะทำปุ๋ยหมัก เป็นต้น

ด้านการเอื้ออารีต่อกัน ผลการศึกษา พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่จะให้ข้อมูลว่า มีการช่วยเหลือกันดี เช่น ถ้าเพื่อนบ้านเดือดร้อนหรือเจ็บป่วยจะช่วยเหลือกัน หรือการทำกิจกรรมส่วนรวมต่างๆ จะร่วมแรงร่วมใจกัน แต่เมื่อสอบถามในรายละเอียด พบว่า การตั้งกลุ่มสงเคราะห์ต่างๆ และการดำเนินงานไม่เป็นรูปธรรม คงมีเพียงกลุ่มฌาปนกิจกิจสงเคราะห์ของหมู่บ้านที่เก็บเงินจากสมาชิกรายละ 50 บาทเพื่อช่วยเหลือครอบครัวที่เสียชีวิตเท่านั้น ครัวเรือนมีกิจกรรมการเข้าร่วมกับชุมชน รู้รักสามัคคี เช่น การจัดเวทีประชาคมหมู่บ้านเพื่อร่วมกันวางแผนแก้ปัญหาหรือแสดงความคิดเห็นต่างๆ สม่ำเสมอ

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวบ้านเวฬุวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลครัวเรือนชาวบ้านและตัวชี้วัดตามเกณฑ์การประเมินการปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียงของกระทรวงมหาดไทยเป็นตัวแปรอิสระ และหาความสัมพันธ์กับตัวแปรตาม คือ การมีเงินออมซึ่งแสดงถึงการพึ่งตนเองได้ และการมีหนี้สินแสดงถึงการพึ่งตนเองไม่ได้ ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการออมทรัพย์ ได้แก่ ด้านการลดรายจ่าย ประกอบด้วย ครัวเรือนมีการทำสวนครัว ครัวเรือนปลูกผักปลอดสารพิษ ครัวเรือนปลอดดอกเบี้ย และวางแผนการใช้จ่ายด้วยการทำบัญชีครัวเรือน ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย การใช้ปุ๋ยชีวภาพ ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร การทำน้ำยาต่างๆ ใช้เอง อนุรักษ์แหล่งน้ำ เป็นต้น และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ ได้แก่ จำนวนที่ดินทำนา และรายได้ต่อปี

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปผลการศึกษาเพื่อแสดงภาพรวมองค์ประกอบทั้งหมดที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันของครัวเรือนชาวนา ในชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านเวฬุวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้ ดังนี้

ภาพ 19 แผนภาพสรุปผลการศึกษา

จากแผนภาพสรุปผลการศึกษาคั้งนี้อธิบายได้ว่า ครัวเรือนชาวนาที่พึ่งตนเองได้ ประกอบด้วยปัจจัยภายในครัวเรือน ได้แก่ การมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองโดยเฉพาะครัวเรือนชาวนามีที่ดินมากและเป็นที่ดินของตนเองไม่ต้องเช่าที่ดินผู้อื่นจะได้ผลผลิตข้าวมากขึ้นตามไปด้วย และเมื่อหักต้นทุนค่าใช้จ่ายแล้วจะมีรายได้เหลือเก็บออมจำนวนมากขึ้น ต่อมาคือครัวเรือนชาวนาที่มีเงินทุนเพียงพอไม่ต้องกู้ทั้งในระบบและนอกระบบเพราะการกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ต่างๆ นั้นต้องเสียดอกเบี้ยค่อนข้างสูง หรือถ้าครัวเรือนชาวนาที่ไม่มีเงินทุนต้องกู้ ถ้าสามารถเข้าถึงแหล่งทุนในชุมชนได้ง่ายก็จะลดปัญหาลงได้บ้าง ประการสุดท้ายของปัจจัยภายในครัวเรือนชาวนาที่พึ่งตนเองได้ คือ มีการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในครัวเรือนและในชีวิตประจำวัน อาทิ การอยู่อย่างพอเพียงหมายความว่าอยู่อย่างเหมาะสมกับตนเองไม่เดือดร้อนคืออยู่อย่างเรียบง่าย ใช้จ่ายอย่างประหยัดในสิ่งที่จำเป็น ไม่ฟุ้งเฟ้อและไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขใดๆ อาจหารายได้เสริมตามความสนใจหรือความเหมาะสมกับครัวเรือนและบริบทของชุมชน เป็นเช่นนี้แล้วเมื่อครัวเรือนชาวนาประกอบอาชีพชาวนาหรืออาชีพเสริมดังกล่าว จึงมีรายได้จะเหลือเงินเก็บออมมากขึ้น นอกจากนี้ การนำเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ให้เหมาะสมอื่นๆ เช่น การมีทรัพยากรเพื่อการผลิตที่หาได้ด้วยตนเองคือการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้เอง ผลิตและใช้ปุ๋ยชีวภาพในไร่นาจะช่วยลดต้นทุนได้มาก แต่ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่าครัวเรือนชาวนาที่ปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงมีน้อย การปฏิบัติแต่ละด้านของเศรษฐกิจพอเพียงไม่ครบถ้วนและไม่ต่อเนื่องที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ มีวิถีการผลิตที่ไม่ใช้ปุ๋ยชีวภาพทั้งหมดแต่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงจำนวนมากทั้งในนาข้าว และแปลงผักที่ผลิตเพื่อขายสร้างรายได้เสริมแสดงถึงการขาดจิตสำนึกสาธารณะ และไม่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการวางแผนการใช้จ่ายเงินที่ไม่ยั่งยืน เช่น ไม่มีการทำบัญชีครัวเรือน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีครัวเรือนชาวนาบางส่วนที่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขอีกด้วย

ปัจจัยภายในชุมชนที่ส่งเสริมให้ครัวเรือนชาวนาที่พึ่งตนเองได้ ประกอบด้วย การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนบ้านช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเอาแรงช่วยกันทำนา การแบ่งปันสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น ปุ๋ยชีวภาพ เมล็ดพันธุ์ อาหาร พืชผักผลไม้ในครัวเรือน และการช่วยเหลือส่วนรวมที่แสดงถึงรูปแบบการออมทางวัฒนธรรมที่ดีของชุมชน แม้ไม่สามารถคิดมูลค่าเป็นเงินได้ แต่วัฒนธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งสะท้อนที่มีคุณค่าต่อครัวเรือนที่ส่งเสริมการพึ่งพาอาศัยกันและนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ปัจจัยภายในชุมชนประการต่อมาคือมีกลุ่มกองทุนต่างๆ ที่สามารถเข้าถึงได้และเป็นแหล่งทุนในชุมชนที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน ซึ่งบริหารจัดการในรูปของธนาคารชุมชนอย่างเข้มแข็งโดยคณะกรรมการกองทุนต่างๆ การมีวิสาหกิจในชุมชนที่มีบทบาทช่วยเหลือชาวนา คือ มีโรงสีชุมชน การมีแกนนำชุมชนเข้มแข็งมี

ภาวะผู้นำที่ช่วยเหลือดูแลกันสม่ำเสมอ ส่งเสริมให้มีความร่วมมือร่วมใจสามัคคีในชุมชนถือเป็นการออมทางสังคมของครัวเรือนชาวนาที่ได้รับผลตอบแทนโดยตรงที่จะส่งเสริมให้สามารถพึ่งตนเองได้ต่อไป และประการสุดท้ายของปัจจัยภายในชุมชนที่สนับสนุนการพึ่งตนเองได้ของครัวเรือนชาวนาคือมีหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุนการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงและการปรับใช้ในชีวิตประจำวันถือว่าเป็นกลไกที่ผลักดันให้ครัวเรือนชาวนามีโอกาสการเรียนรู้ได้เหมาะสมกับตนเอง แต่อย่างไรก็ตามผลการศึกษาคั้งนี้ ครัวเรือนชาวนาแม้ผ่านการอบรมและศึกษาดูงานมากมาย แต่การนำมาปฏิบัติกลับไม่ยั่งยืนซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการนำระบบการพัฒนาดังกล่าวมาใช้ให้เป็นไปตามหลักวิชาการโดยไม่สอดคล้องกับบริบทชุมชนและวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมของครัวเรือนชาวนาที่แท้จริงเมื่อกลไกดังกล่าวสิ้นสุดลงไปจึงไม่เกิดความต่อเนื่องและไม่ยั่งยืนดังกล่าว

ปัจจัยภายนอกชุมชน ประกอบด้วย นโยบายการพัฒนาหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงจากหน่วยงานรัฐ ได้แก่ พัฒนาชุมชน เกษตรอำเภอ และ ธ.ก.ส. ที่สนับสนุนให้มีการเรียนรู้สู่การปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นแนวทางที่จะช่วยผลักดันให้เกิดระบบและกลไกการปฏิบัติสู่ชุมชน โดยเป้าหมายเพื่อให้ครัวเรือนและชุมชนพึ่งตนเองได้ และเมื่อครัวเรือนสามารถสร้างรายได้และความมั่นคงให้ครัวเรือนมากขึ้นแล้ว จะมีการออมเพิ่มขึ้น

รูปแบบการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้

สรุปผลการศึกษาคั้งนี้ พบว่า ครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงหมู่บ้านเวฬุวัน อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ผู้วิจัยพบว่ารูปแบบการออมทรัพย์ในบริบทของชุมชนหลักๆ เป็น 4 ด้าน ได้แก่ รูปแบบการออมทางเศรษฐกิจแบ่งเป็นการออมในระบบและการออมนอกระบบ การออมทางสังคม การออมทางวัฒนธรรม และการออมทางจิตวิญญาณ มีบทสรุปได้ดังนี้

1. รูปแบบการออมทางเศรษฐกิจ แบ่งเป็นการออมในระบบได้แก่ การฝากเงินกับธนาคาร คิดเป็นร้อยละ 74.25 ของครัวเรือนชาวนา ส่วนใหญ่ฝากแบบออมทรัพย์ กับธนาคารของรัฐ เช่น ธ.ก.ส. และธนาคารออมสิน การออมนอกระบบ ได้แก่ การซื้อประกันชีวิต คิดเป็นร้อยละ 25.74 ของครัวเรือนชาวนา พบว่า ครัวเรือนชาวนาที่จะออมด้วยการซื้อประกันชีวิตส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีรายได้สูง เพราะค่าใช้จ่ายของเบี้ยประกันค่อนข้างสูงและต้องใช้เวลาการรับผลประโยชน์ในระยะยาว ชาวนาส่วนใหญ่จึงไม่นิยมซื้อประกันชีวิต นอกจากนี้มีรูปแบบการออมทรัพย์อื่นๆ ที่พบบ้าง ได้แก่ การสะสมทองคำ พบเพียงร้อยละ 5.94 ส่วนใหญ่มักเป็นการซื้อทองรูปพรรณ เพื่อเป็นเครื่องประดับมากกว่าการซื้อทองคำแท่งสะสมเพื่อการลงทุนหรือการขายทำกำไร เพราะปัจจุบันราคาทองคำปรับตัวสูงขึ้นมาก รูปแบบต่อมาคือการเก็บเงินสดไว้ที่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 5.94 ของครัวเรือนชาวนา เป็นการเก็บเงินสดไว้เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเพื่อเป็น

เงินลงทุนทำนา เป็นทุนค้าขาย และเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ส่วนการปล่อยเงินกู้นอกระบบ พบร้อยละ 3.96 ของครัวเรือนชาวนา ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่สอดคล้องกับการสัมภาษณ์เชิงลึก กรณีศึกษา หรือจากการสอบถามจากกลุ่มแกนนำที่เป็นกรรมการหมู่บ้านให้ข้อมูลว่าในชุมชนไม่พบว่ามียายทุนปล่อยเงินกู้นอกระบบแต่อย่างใดเพราะสมาชิกในชุมชนจะใช้สิทธิกู้เงินกองทุนต่างๆ ของหมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่หลายกองทุน เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน เป็นต้น การออมรูปแบบต่อมาคือ การมีของสะสม ในที่นี้พบว่าเป็นการสะสมพระเครื่อง เพียงร้อยละ 2.97 ของครัวเรือนชาวนา เป็นการสะสมเพราะเป็นความชอบและเพื่อเก็บไว้บูชามากกว่าจะสะสมเพื่อการเก็งกำไร และรูปแบบสุดท้าย คือ การปลูกไม้ยืนต้นเศรษฐกิจ คิดเป็นร้อยละ 63.37 ของครัวเรือนชาวนา ปลูกบริเวณหัวไร่ปลายนาที่นิยม มากที่สุดคือการปลูกต้นยูคาลิปตัส ซึ่งใช้เวลาไม่นานมากคือประมาณ 3 - 4 ปี จะขายได้ราคาสูงโดยไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายในการตัดหรือการขนส่งเพราะผู้ซื้อจะเข้ามาดำเนินการเองทั้งหมด ชาวนาจะได้เงินรับเงินสดเป็นเงินก้อนทันที แต่ชาวนาที่ปลูกยูคาลิปตัสให้ข้อมูลว่ามีผลกระทบต่อผลผลิตข้าว คือ ข้าวออกรวงน้อยดินไม่ดี เมื่อตัดต้นไม้ขายแล้วกลัวว่าจะไม่ปลูกเพิ่มอีก

2. รูปแบบการออมทางสังคม พบว่า ครัวเรือนชาวนาทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ ปีพ.ศ.2535 ถือได้ว่าเป็นวิธีการออมทรัพย์ที่พบมากที่สุด เพราะทุกครัวเรือนได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการสะสมหุ้นทุกเดือน ได้สิทธิในการกู้และรับปันผลด้วย รูปแบบต่อมาคือ การเป็นสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์หมู่บ้าน ซึ่งมีจำนวนครัวเรือนเท่าๆ กับการฝากธนาคาร คือ ร้อยละ 74.25 ของครัวเรือนชาวนา ซึ่งผู้ได้รับผลประโยชน์คือ ทายาทจะได้รับเมื่อสมาชิกเสียชีวิตเท่านั้น และรูปแบบสุดท้าย คือ การซื้อหุ้นโรงสีชุมชน คิดเป็นร้อยละ 82.18 ของครัวเรือนชาวนา ซึ่งเริ่มดำเนินการพร้อมๆ กับการก่อตั้งโรงสีชุมชนบ้านเวฬุวันเมื่อ พ.ศ.2544 เป็นต้นมา มีนโยบายให้ซื้อหุ้นๆ ละ 300 บาทซื้อหุ้นได้ไม่เกินมูลค่า 5,000 บาทต่อครัวเรือนเท่านั้น เพื่อป้องกันการถือสิทธิ์มากกว่าคนอื่น และปัญหาการเลือกปฏิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นได้ สมาชิกจะได้รับเป็นเงินปันผลเช่นกัน

3. รูปแบบการออมทางวัฒนธรรม พบว่า ครัวเรือนชาวนามีรูปแบบการออมที่มาจากความสัมพันธ์ส่วนบุคคลของสมาชิกในครัวเรือน เครือญาติและเพื่อนบ้านที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ การช่วยเหลือแบ่งปันให้ยืมเงินสิ่งของต่างๆ การช่วยเหลือส่วนรวม ซึ่งการศึกษาครั้งนี้พบร้อยละ 65.93 ของครัวเรือนชาวนา

4. รูปแบบการออมทางจิตวิญญาณ หมายถึง การปฏิบัติตามความเชื่อต่างๆ เช่น ความเชื่อทางศาสนาที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน อาทิ เชื่อว่าการทำความดีย่อมได้รับผลตอบแทนที่ดี จึงแสดงออกในรูปแบบของการออมด้วยการทำบุญสร้างศาสนา วัตถุ เช่น การสร้างโบสถ์ เป็นต้น นอกจากนี้เป็นรูปแบบการออมที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของครัวเรือน คือ การให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโสกว่าหรือนับถือบรรพบุรุษ เป็นต้น จะได้รับผลตอบแทนในรูปของความผูกพันและความรู้สึกที่มีคุณค่าต่อตนเองและสมาชิกในครัวเรือน

กล่าวโดยสรุป ประเภทของการออมทรัพย์สินของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงหมู่บ้านเวฬุวัน ที่พบว่าทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน และการซื้อหุ้นโรงสีชุมชน เพราะที่มีผลประโยชน์ร่วมกันอย่างชัดเจน สะดวกและสามารถเข้าถึงได้ง่ายกว่าการนำเงินไปออมกับสถาบันการเงินของรัฐหรือเอกชนซึ่งจะตั้งอยู่ในเมือง กล่าวได้ว่าการออมทรัพย์ที่ดำเนินการโดยชุมชนนั้นจะเป็นการเอื้อให้ชุมชนทำได้ต่อเนื่องเพราะสามารถดำเนินการได้ในชุมชนโดยชุมชนและเพื่อชุมชน ส่วนการปลูกไม้เศรษฐกิจของชาวนาบริเวณหัวไร่ปลายนา แม้ว่าจะไม่ต้องเป็นภาระในการดูแลแต่จะไม่คุ้มค่างับผลกระทบต่อการปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาชีพหลัก จึงพบว่าความนิยมปลูกต้นไม้ดังกล่าวจึงไม่ยั่งยืน ส่วนการออมทรัพย์ในส่วนอื่นๆ นั้นไม่แตกต่างกับการออมทั่วไปและพบไม่มาก เช่น เงินฝากธนาคาร การทำประกันชีวิต หรือการซื้อของสะสมอย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ถ้าเป็นรูปแบบการออมของบุคคลที่ขึ้นอยู่กับรายได้ของบุคคลนั้นต่างคนต่างทำได้ แต่รูปแบบการออมของกลุ่มกองทุนต่างๆ นั้น ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของส่วนรวม เพราะมีผลประโยชน์ร่วมกัน

สรุปผลการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ารูปแบบการออมทรัพย์สินของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านเวฬุวัน เป็นการออมในมิติทางสังคมไทยในชนบทที่ไม่ใช่มีเฉพาะทรัพย์สินเงินทองที่จับต้องได้เท่านั้น แต่มีรูปแบบการออมที่มาจากความสัมพันธ์ส่วนบุคคลกับเพื่อนบ้าน การรับรู้และความเชื่อต่างๆ ที่ปฏิบัติตามประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน คือ รูปแบบการออมทางวัฒนธรรมและการออมทางจิตวิญญาณนั้นมีคุณค่าทางจิตใจ แต่ทั้งนี้รูปแบบการออมทั้งหมดจะมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันไปมาอยู่ตลอดเวลาในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคลและชุมชน ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่ารูปแบบการออมเหล่านี้เป็นความสัมพันธ์อันซับซ้อนที่จะเกื้อกูลให้ชุมชนทั่วไป มีความรักสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

อภิปรายผล

บทสรุปจากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อคิดเห็นเชิงวิพากษ์ในประเด็นข้อค้นพบที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 ผลการประกาศเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง

จากผลการประเมินตามตัวชี้วัดของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ที่ประกาศให้หมู่บ้านเวฬุวัน หมู่ที่ 8 อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์เป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงตั้งแต่ ปีพ.ศ.2550 เป็นต้นมา เพราะหมู่บ้านได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องตามตัวชี้วัดตามหลักปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียง อาทิ การอบรมให้ความรู้หลักเศรษฐกิจพอเพียง การศึกษาดูงานหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอื่นๆ และการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในครัวเรือนและชุมชน ผู้วิจัยเห็นด้วยว่าหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเป็นปรัชญาชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตที่นำสู่การปฏิบัติบนพื้นฐานของความดีงาม บนทางสายกลาง มีความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีการปฏิบัติด้วยเหตุด้วยผล และมีภูมิคุ้มกันในตัวเอง คือพึ่งตนเองได้ กล่าวคือมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน มีความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

แต่ผลการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวันซึ่งเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงนั้น พบว่า การดำเนินงานตามตัวชี้วัดตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง “ล้มเหลว” กล่าวคือ ครัวเรือนชาวนาร้อยละ 75.21 จาก 91 ครัวเรือนนั้น หัวหน้าครัวเรือนชาวนาและแกนนำชุมชนได้รับการอบรมความรู้และการศึกษาดูงานเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อจะนำมาปรับใช้ในครัวเรือนและในชุมชนเป็นการปฏิบัติ เพื่อตอบสนองนโยบายจากภาครัฐ แต่ไม่ได้เกิดจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชน เพราะกิจกรรมต่างๆ ไม่มีความยั่งยืน กล่าวคือ ผลการศึกษาพบว่า ครัวเรือนชาวนาไม่มีการวางแผนการลดรายจ่ายในครัวเรือนทุกครัวเรือน เช่น การปลูกผักสวนครัว การทำบัญชีครัวเรือน ครัวเรือนไม่สามารถเพิ่มรายได้ เช่น การสร้างกลุ่มอาชีพเสริม ไม่มีการเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ เช่น การเลี้ยงหมูหลุมหรือการเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก เป็นต้น ซึ่งไม่สอดคล้องกับคำขวัญหมู่บ้านส่วนหนึ่งที่ว่า “ระบือไกลแหล่งเพาะพันธุ์ปลา” ส่วนในด้านการเรียนรู้ พบว่า ครัวเรือนไม่มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ เช่น การใช้วัสดุจากธรรมชาติ การใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพ ชุมชนขาดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืน คือครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ ร้อยละ 57.15 ใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยชีวภาพ ร้อยละ 15.38 ใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดียว นอกจากนี้ยังพบว่าครัวเรือนชาวนาที่ปลูกผักขายนอกฤดูทำนาใช้สารเคมี

และยาฆ่าแมลงด้วย แสดงถึงการขาดจิตสำนึกสาธารณะ นอกจากนี้ครัวเรือนชาวนาไม่ใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างคุ้มค่าเช่นการทำนํ้ายาเอนกประสงค์ต่างๆ ใช้ในครัวเรือน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามครัวเรือนมีข้อดีในเรื่องการเอื้ออารีต่อกัน คือ มีกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์หมู่บ้าน มีกองทุนหมู่บ้านสะดวกในการเข้าถึงได้และมีความสามัคคีในเรื่องการสร้างโรงสีชุมชนและการร่วมแรงร่วมใจสร้างโบสถ์ แต่ผู้วิจัยมีข้อค้นพบที่ขัดแย้ง คือ ในการบริหารจัดการหุ้นโรงสีชุมชนที่จำกัดจำนวนหุ้นของสมาชิกเพราะกลัวการได้เปรียบเสียเปรียบกัน แต่ไปกู้เงินทุนจากภายนอกคือ ธ.ก.ส. มาจำนวนมาก ทำให้ต้องเสียดอกเบี้ยสูง แทนที่ผลประโยชน์จะกลับคืนสู่สมาชิกได้มากกว่า และอีกประการหนึ่งคือโรงสีชุมชนจะไม่รับสีข้าวเปลือกให้สมาชิกโดยกล่าวอ้างว่าการสีข้าวครวละน้อยไม่คุ้มกับเวลา เพราะโรงสีชุมชนจะต้องการรับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิกเพื่อนำมาสีเป็นข้าวสารขายเท่านั้น อีกทั้งมีข้อร้องเรียนจากสมาชิกบางรายว่าการปฏิบัติที่ไม่เสมอภาคบางประการ เช่น การให้ราคารับซื้อข้าวแก่ญาติของกรรมการสูงกว่าคนอื่นๆ เป็นต้น

ผลการศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า การนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ยังไม่บรรลุผลตามตัวชี้วัด เพราะตัวชี้วัดดังกล่าวนั้น มีที่มาจากข้อกำหนดของหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย แม้ว่าขั้นตอนการคัดเลือกชุมชนจะอธิบายว่าคัดเลือกมาจากชุมชนและเสนอขึ้นไปตามขั้นตอนก็ตาม ซึ่งเป็นไปตามการทบทวนวรรณกรรมผลการศึกษาที่ผ่านมา กล่าวได้ว่าการปฏิบัติตามนโยบายหลายๆ โครงการนั้น แสดงถึงกลไกการนำไปใช้ที่ผ่านการชี้นำของหน่วยงานรัฐสู่ชุมชนแบบกำหนดกฎเกณฑ์และการสั่งการลงไป (Top Down) เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของแต่ละองค์กรในลักษณะของต่างคนต่างทำ โดยไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรมและความพร้อมของชุมชน และขาดการประเมินประสิทธิผลที่ต่อเนื่อง ตัวอย่างโครงการที่ไม่ยั่งยืนและไม่เกิดประโยชน์ต่อชุมชนที่แท้จริง เช่น โครงการพัฒนาศักยภาพของหมู่บ้านและชุมชน (SML: Small, Medium, Large) ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พบว่า มีหลายๆ โครงการใช้งบประมาณในการก่อสร้างอาคารสถานที่ หรือจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์มากกว่า การเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาให้มีความรู้และคุณธรรมมากกว่า (กนกพร รัตนสุธีระกุล, 2554) หรือโครงการไทยเข้มแข็ง ซึ่งพบว่า มีการทุจริตเกิดขึ้นมากมาย (นวลน้อย ตีร์รัตน์, 2553) ในขณะที่ ชัยสิทธิ์ อนุชิตวรวงศ์ (2550) กล่าวว่า การที่รัฐมีมาตรการต่างๆ เพื่อสนับสนุนสินเชื่อแก่ธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม มีการหว่านเงินจำนวนมากสู่ระดับฐานรากอย่างกว้างขวางผ่านโครงการสนับสนุนด้านสินเชื่อแก่ประชาชนคนยากจนซึ่งขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนโดยมุ่งลดปัญหาความยากจนบนความเข้าใจว่า การขาดแคลนเงินทุนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คน

จนไม่มีโอกาสในการลงทุน แต่สิ่งที่สำคัญกว่านั้น คือ ความรู้ ความสามารถในการเพิ่มประสิทธิภาพ การใช้เทคโนโลยี และการหาลาดรองรับมากกว่า

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัย พบว่า การนำแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ โดยไม่คำนึงถึงข้อจำกัดของทฤษฎีกับการปฏิบัติของชุมชนที่มีพื้นฐานความความคิดและความต้องการแตกต่างกัน การพัฒนาส่วนใหญ่จึงไม่ยั่งยืนอย่างแท้จริงโดยเฉพาะในครัวเรือนชาวนา ซึ่งมีพลวัตการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากดั้งเดิมที่ทำนาตามวิถีธรรมชาติแบบพออยู่พอกิน กลายมาเป็นการทำนาด้วยเทคโนโลยีทันสมัย ใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืชจำนวนมาก เพื่อให้ได้ผลผลิตมากๆ เพื่อขายมากกว่าการปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน เหมือนในอดีตที่ชาวนาไทยมีวิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่มีการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ก่อนหน้าที่ภาครัฐจะรณรงค์อยู่แล้วตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายเมื่อหลายสิบปีที่ผ่านมา มีการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันผ่านระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พึ่งตนเองได้ตามวิถีของธรรมชาติ พออยู่พอกินและพึ่งตนเองได้

การพัฒนาด้านอุตสาหกรรมด้วยนโยบายส่งเสริมการผลิตพืชเชิงเดี่ยวตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ปีพ.ศ.2535 – 2539 ที่ผ่านมามีการปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ปีพ.ศ.2545 - 2549 ที่เป็นการกล่าวอ้างการพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งอยู่บนฐานของการขึ้นนำที่ส่งผ่านนโยบายภาครัฐลงสู่ชุมชนด้วยรูปแบบเดียวกัน โดยไม่ปรับให้สอดคล้องกับบริบทและโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของครัวเรือนชาวนา

นอกจากนี้ กลไกการส่งเสริมให้ชาวนาผลิตข้าวให้ได้มากๆ ผ่านหน่วยงานหลายภาคส่วน เช่น นโยบายของกระทรวงการคลังผ่าน ธ.ก.ส. นโยบายกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ผ่านกรมวิชาการเกษตร หรือนโยบายของกระทรวงมหาดไทย โดยกรมการพัฒนาชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้ โดยกล่าวอ้างการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ แต่กระบวนการกำหนดโครงการและกิจกรรมต่างๆ เข้าสู่ชุมชนโดยไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมวัฒนธรรมและข้อจำกัดของชุมชนนั้นๆ โดยการกำหนดเกณฑ์ชี้วัดต่างๆ ขึ้นมา โดยนักวิชาการและการสั่งการดังกล่าวโดยกำหนดกิจกรรมลงสู่ชุมชนเป็นรูปแบบเดียวกันทั่วประเทศ เช่นเดียวกับการดำเนินกิจกรรมเพื่อประเมินหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่ผ่านมา เช่น การจัดอบรม การศึกษาดูงานหรือการตั้งกลุ่มชมรมต่างๆ แต่กลไกที่เกิดขึ้นจากการกำหนดของหน่วยงานรัฐไม่ได้มีการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นจริง เพราะขาดการติดตามประเมินผลที่มีคุณภาพและต่อเนื่อง กิจกรรมต่างๆ มากมายของโครงการ จึงล้มเหลวหรือไม่ยั่งยืนเพราะไม่อยู่บนพื้นฐานความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง หรือกล่าวได้ว่า

กระบวนการพัฒนาหมู่บ้านเพื่อยกย่องให้เป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงโดยไม่กระทำบนพื้นฐานของข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน แต่พิจารณาตามผลลัพธ์ที่เคยเป็น หรือเคยได้รับการยกย่องมาแล้ว กำหนดเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของหน่วยงาน และชุมชน โดยไม่ได้ตรวจสอบข้อมูลหรือกิจกรรมที่เป็นปัจจุบันของครัวเรือน การดำเนินกิจกรรมของครัวเรือนส่วนใหญ่จึงไม่ยั่งยืน แม้จะมีการศึกษาที่แสดงความสำเร็จของชุมชนในการปฏิบัติกิจกรรมตามตัวชี้วัดตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง แต่พบว่าการรายงานผลการศึกษาเฉพาะในส่วนที่ประสบความสำเร็จ เช่น การศึกษาของเปรมชญา ชนะวงศ์ และคณะ (2553) พบว่า ผลการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงใน 4 ตำบลเกิดชุมชนพึ่งตนเองเข้มข้น 2 ชุมชนใน 2 ตำบลในชุมชนนี้ แม้ว่าจะแสดงผลการพัฒนาที่ดูเหมือนว่าชุมชนพึ่งตนเองได้ แต่มีจำนวนครัวเรือนที่พึ่งตนเองได้เพียงบางส่วนเท่านั้น เช่น บ้านดอนหาร ตำบลดอนสักเกิดชุมชนพึ่งตนเองระดับครัวเรือนที่ปฏิบัติกิจกรรมหมูลุมไม่ใช้ทุนเพียง 6 ครัวเรือนเท่านั้น ชุมชนพึ่งตนเองบ้านครามบน ตำบลชลครามปฏิบัติกิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียงในศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเกิดชุมชนพึ่งตนเองการฟื้นฟูแหล่งน้ำธรรมชาติคลองพังแทและการฟื้นฟูพันธุ์ปลาให้เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ชุมชนได้รับการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้การจัดการฟื้นฟูพันธุ์ปลาซึ่งพบเพียง 35 ครัวเรือนเช่นกัน

ประเด็นที่ 2 ครัวเรือนพึ่งตนเองได้

ผลการประเมินหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเวฬุวัน และการแบ่งระดับครัวเรือนที่พึ่งตนเองได้เป็น 3 ระดับคือ ระดับพออยู่พอกิน ระดับอยู่ดีกินดี และระดับมั่งมีศรีสุข การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าตามความเป็นจริงแล้วการประเมินว่าครัวเรือน ชาวนาที่พึ่งตนเองได้ทั้ง 3 ระดับนั้น ที่กล่าวอ้างว่าพึ่งตนเองได้เพราะปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียงโดยใช้กรอบการประเมินตามตัวชี้วัดที่กำหนดโดยนักวิชาการต่างๆ ผลการศึกษากลับพบว่า การพึ่งตนเองได้ของชาวนานั้นมิได้เกิดจากการปฏิบัติตามตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง เพราะผลการศึกษาชี้ได้ว่า ครัวเรือนชาวนาไม่ได้ปฏิบัติครบถ้วนและไม่ต่อเนื่อง และมีหลาย ๆ กิจกรรมที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมชุมชน เช่น การที่ครัวเรือนชาวนาพึ่งตนเองได้เพราะมีที่ดินทำกินของตนเองจำนวนมากๆ ร่ำรวยจึงมีเงินทุนมาก ดังนั้นการทำนาแต่ละครั้งผลตอบแทนที่ได้รับจึงสูงหรือครัวเรือนชาวนาที่ไม่มีเงินทุนมากแต่สามารถเข้าถึงแหล่งทุนในชุมชนได้ง่ายเพราะมีกองทุนในชุมชนเพียงพอ พร้อมกับการมีโอกาสเข้าถึงแหล่งทุนได้เพราะการเป็นกรรมการกองทุนนั้นๆ ด้วย รวมถึงมีโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารผ่านชั้นความสัมพันธ์ของกลุ่มทางสังคมได้ง่ายกว่าชาวนาที่ยากจน ไม่มีที่ดินของตนเอง

บทเรียนจากการศึกษาวิถีชีวิตของชาวนาที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้เพราะครัวเรือนชาวนาที่ศึกษาครั้งนี้หันมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในกระบวนการผลิต ใช้ต้นทุนสูงขึ้นเพื่อเป็นค่าจ้างแรงงาน ค่าจ้างรถไถ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงและอื่นๆ เช่น ค่าปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง เป็นต้น เมื่อได้ผลผลิตจะขายทั้งหมดให้กับโรงสีชุมชน หรือพ่อค้าคนกลางภายนอกหมู่บ้าน เพื่อนำเงินมาใช้หนี้สินกองทุนต่างๆ ในชุมชนหรือหนี้สินจากธนาคารภายนอกชุมชนที่กู้เพื่อทำนา และเก็บไว้ใช้จ่ายในครัวเรือนตลอดปี ที่น่าตกใจคือการกู้กองทุนหนึ่งเพื่อใช้หนี้อีกกองทุนหนึ่งเพราะทุกคนจะสามารถใช้สิทธิการกู้ได้ทุกกองทุน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ โรเบิร์ต เอ็ม. ทาวน์เซนต์ (2551) ซึ่งประเมินผลกระทบจากโครงการกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาทของรัฐบาลไทย พบว่า หนี้สินที่ชาวบ้านกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านจะทำให้เกิดการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้นอกระบบมากขึ้นในอนาคต เนื่องจากครัวเรือนในหมู่บ้านจำเป็นต้องนำเงินดังกล่าวมาใช้หนี้สินกองทุนหมู่บ้าน

ดังนั้นในที่สุดแล้วชาวนาจะไม่สามารถพึ่งตนเองได้เพราะการเข้าสู่รัฐจักรการมีหนี้สินไปตลอดชีวิต ดังนั้นเมื่อชาวนาส่วนใหญ่ได้ถูกผลักดันเข้าสู่กระบวนการผลิตเพื่อการค้า แต่ผลสุดท้ายกลับต้องเผชิญกับความยากลำบากทั้งเรื่องเงินทุน การสร้างหนี้สินไม่รู้จบ และยังได้รับผลกระทบจากสภาพแวดล้อมและพื้นดินเสื่อมสภาพลง และปัญหาภัยแล้ง เป็นต้น ปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงจากหลายปัจจัยทั้งภายในครัวเรือนเกี่ยวกับกระบวนการผลิต และปัจจัยแวดล้อมภายในชุมชน ถ้ากระบวนการแก้ปัญหาที่ไม่สอดคล้องกับบริบทที่มีข้อจำกัดและซับซ้อนเชื่อมโยงในเชิงโครงสร้างทางกายภาพและกลไกการถูกครอบงำทางสังคมแล้ว แม้จะใช้กลไกการแก้ปัญหาด้วยทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ก็ไม่สามารถบรรลุผลได้

ประเด็นที่ 3 ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านเวฬุวัน ที่พึ่งตนเองได้

ผลการศึกษาที่พบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการออมทรัพย์ ที่ไม่สนับสนุนให้สามารถพึ่งตนเองได้จริงนั้น วิเคราะห์ตัวแปรจากจำนวนที่ดินของครัวเรือนชาวนา และปัจจัยที่ประเมินจากตัวชี้วัด 6 ด้าน ได้แก่ ด้านการลดรายจ่าย ด้านการเพิ่มรายได้ ด้านการเรียนรู้ ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ด้านการเอื้ออารีต่อกัน และประเภทของการออมทรัพย์ โดยพิจารณาจากรายได้ต่อปีและหนี้สินของครัวเรือน พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาคือการมีที่ดินของตนเอง อธิบายได้ว่า ชาวนาที่มีที่ดินทำนากันจำนวนมากโดยเป็นที่ดินของตนเองนั้น ผลผลิตที่ได้จะมากขึ้นตามไปด้วย เมื่อขายผลผลิตได้จำนวนมากย่อมมีรายได้มากตามมา ซึ่งตามหลักเศรษฐศาสตร์แล้ว เมื่อบุคคลมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้น การออมควรจะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย แต่ที่ผลการศึกษาครั้งนี้ไม่สอดคล้องตามหลักการดังกล่าวคือ ชาวนามีที่ดินมาก ได้ผลผลิตมากแต่กลับพบว่า มีหนี้สินมากด้วย อธิบายได้ว่า ด้วยวิธีการทำนา

ของชาวบ้านเวฬุวัน ไม่ได้ยึดการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจริง ดังผลการวิเคราะห์ที่ผ่านมา กล่าวคือ วิธีการทำนาที่ใช้เทคโนโลยี และเครื่องมือเครื่องจักรที่ทันสมัย กระบวนการผลิตที่ต้องมีค่าใช้จ่ายสูง เช่น ค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงจำนวนมาก ยิ่งชาวนามีที่ดินมาก จะต้องมีต้นทุนการผลิตมากตามไปด้วย ประกอบกับถ้าไม่มีทุนของตนเอง ต้องใช้การกู้เงินจากกองทุนต่างๆ ด้วย เมื่อหักต้นทุนแล้วพร้อมทั้งชำระหนี้สินดังกล่าวแล้ว ชาวนามีเหลือรายได้สุทธิน้อยลง ในขณะที่ต้องเก็บไว้เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนให้เพียงพอตลอดปีเพราะชาวนามีนาได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น รวมถึงชาวนามีหนี้สินนอกระบบหรือการซื้อสินค้าเงินเชื่อเช่นการนำข้าวสารจากโรงสีชุมชนมาบริโภคโดยยังไม่ได้จ่ายเงิน ครั้นเมื่อขายข้าวได้จึงต้องนำข้าวมาขายกับโรงสีชุมชนและหักหนี้สินที่มีต่อกันก่อน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การที่ครัวเรือนไม่ได้ปฏิบัติตามตัวชี้วัดครบถ้วนและต่อเนื่อง คือไม่สามารถลดรายจ่ายในครัวเรือน เช่น ไม่ปลูกผักสวนครัวไว้บริโภค ยังเกี่ยวกับอบายมุข ไม่มีการวางแผนการใช้จ่ายเงิน เช่น การทำบัญชีครัวเรือนและการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลง ในขณะที่เดียวกันครัวเรือนไม่มีรายได้เสริมที่เพียงพอ เป็นต้น ซึ่งสรุปได้จากไม่พบการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้เสริมจากการอบรมที่ผ่านมา เช่น กลุ่มแม่บ้านทอผ้า หรือกลุ่มทอเสื่อกก เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่ชัดเจนเกี่ยวกับการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ถ้าวิธีการที่ทำนั้นไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของชาวนามี และไม่ได้เกิดจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ดังนั้นเมื่อครัวเรือนไม่มีการลดรายจ่ายและไม่มีการเสริมเพียงพอดังกล่าวรายได้สุทธิจากการทำนา จึงไม่เพียงพอที่จะเก็บออมได้ อีกทั้งความเจริญทางวัตถุ และการไหลบ่าของวัฒนธรรมเมืองเข้าสู่สังคมชนบทยิ่งเพิ่มค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นอีกด้วย เช่น การซื้อรถกระบะซื้อรถจักรยานยนต์โดยไม่ได้นำไปสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้น เป็นต้น

อนึ่ง ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยตามเกณฑ์ตัวชี้วัดการปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียงที่แบ่งรายด้านไว้กว้างๆ และมีหลายๆ กิจกรรมรวมกันไม่แยกรายละเอียดแต่ละด้านให้ชัดเจนและไม่บ่งบอกระยะเวลาการปฏิบัติให้ต่อเนื่อง และในกิจกรรมบางข้อไม่สอดคล้องกับวิถีคิด ทัศนคติ และวิถีชีวิตของชาวนามี เช่น การทำบัญชีครัวเรือนที่ต้องการจดบันทึกรายละเอียดข้อมูลหรือตัวเลขทุกๆ วัน ซึ่งในทางปฏิบัติไม่สอดคล้องกับสภาพจริงจึงไม่ยั่งยืน เป็นต้น

ประเด็นที่ 4 รูปแบบการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านเวฬุวันที่ทำให้พึ่งตนเองได้

การศึกษาครั้งนี้แสดงรูปแบบการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาที่อธิบายลักษณะทางวัฒนธรรมและสังคมชาวนาได้ชัดเจน ด้วยการมีวิถีชีวิตแบบสังคมชนบทที่มีความสัมพันธ์ในพื้นที่และความเป็นมาของครัวเรือนคล้ายๆ กัน ด้วยความเป็นชุมชนเล็กๆ ความเป็นอยู่และวิถีการผลิตเหมือนกัน จึงมีกิจกรรมต่างๆ เหมือนๆ กัน จึงมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันมายาวนาน

ผู้วิจัยสรุปรูปแบบการออมทรัพย์ของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านเวฬุวัน ซึ่งแบ่งตามบริบทของชุมชน 4 ด้าน ซึ่งประกอบด้วยรูปแบบการออมที่เป็นรูปธรรมมีการดำเนินงานเป็นระบบ ได้แก่ การออมทางสังคมประกอบด้วย กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ และหุ้นโรงสีชุมชน กล่าวได้ว่า รูปแบบการออมทางสังคมนี้ เป็นการส่งเสริมการออมอย่างหนึ่งเพื่อการพึ่งตนเองและยังคงอยู่ในชุมชนเพราะมีสิ่งจูงใจให้มีส่วนร่วม เพราะสมาชิกจะได้รับผลประโยชน์โดยตรง จึงเป็นสิ่งจูงใจให้มีการรวมตัวกันในรูปของกลุ่ม ชาวบ้านทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกของกลุ่ม แม้จะต้องเก็บเงินทุกเดือน แต่จำนวนเงินเพียงเดือนละ 20 บาทชาวนาสามารถเก็บได้ เพราะสิ่งที่ได้รับตอบแทนคือช่วยเหลือสมาชิกด้วยการให้กู้เพื่อการทำนา ผู้วิจัยเห็นว่านโยบายของกองทุนต่างๆ จะเน้นให้กู้มากกว่าการเน้นให้ออม อีกทั้งไม่มีมาตรการห้ามนำเงินกู้ไปใช้จ่ายด้านอื่นๆ ที่นอกจากการลงทุนประกอบอาชีพ เป็นช่องทางหนึ่งที่สนับสนุนให้สร้างภาระหนี้สิน อย่างไรก็ตาม กลุ่มยังคงดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องเพราะเป็นความต้องการของชุมชนและความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน รวมถึงใช้การบริหารงานในรูปของคณะกรรมการของหมู่บ้าน เพราะชุมชนมีการแบ่งพื้นที่การปกครองเป็นคุ้มต่างๆ ทำให้สามารถติดตาม ทวงถามเพื่อชำระหนี้สินหรือแจ้งข่าวสารได้ทั่วถึง ตรวจสอบการใช้จ่ายได้ดี

รูปแบบการออมทางเศรษฐกิจประกอบด้วย การฝากเงินกับธนาคาร เก็บเงินสดไว้ที่บ้าน บางรายปล่อยเงินกู้ ชื่อประกันชีวิต ชื่อทองคำ เป็นรูปแบบการออมทรัพย์ที่พบอยู่ทั่วไปของสังคมอาชีพอื่นๆ แต่ในครัวเรือนชาวนาไม่พบมากนักที่ออมทรัพย์ด้วยรูปแบบดังกล่าวนี้ แต่รูปแบบการออมทรัพย์นอกระบบที่น่าสนใจและพบมากคือการปลูกไม้ยืนต้นเศรษฐกิจบริเวณหัวไร่ปลายนา คือ การปลูกยูคาลิปตัส และสะเดา แสดงให้เห็นว่ารูปแบบการออมทรัพย์ที่พบส่วนใหญ่ดังกล่าวนี้ อธิบายบริบทของสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านในชนบทที่อยู่ร่วมกันตามแบบดั้งเดิม อาศัยอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดแบบเครือญาตินี้เป็นปัจจัยเอื้อให้สังคมมีการรับรู้ร่วมกัน ใครทำอะไรก็จะทำตามอย่างกันเป็นการแสดงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตามโครงสร้างของสังคมชนบทที่สังคมส่วนใหญ่รู้จักคุ้นเคยกันดี จึงมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตด้วยกันและมีวิถีปฏิบัติคล้ายๆ กัน แตกต่างกับวิถีชุมชนเมืองที่ต่างคนต่างอยู่ ดังนั้น เมื่อมี

การส่งเสริมให้ทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันจึงยังคงดำเนินไปได้ด้วยดีเพราะทุกคนมองเห็นประโยชน์ และคุณค่าจากการมีส่วนร่วมและการยอมรับของคนอื่น ส่วนรูปแบบที่สะท้อนภาพทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อสังคมได้เช่นกัน คือ การปล่อยเงินกู้ แม้จะมีเพียงร้อยละ 3.96 अनुमानได้ว่าแม้ชุมชนที่ได้รับการประกาศ ว่าเป็นชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง มั่งมีศรีสุข ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีนายทุนเงินกู้ แสดงให้เห็นสภาพความจริงของสังคมว่ายังมีครัวเรือนที่พึ่งตนเองไม่ได้อยู่ด้วยเสมอ

รูปแบบการออมทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ของเครือญาติ การช่วยเหลือให้ยืมเงิน สิ่งของการเอาแรงช่วยกันของชาวนา แบ่งปันสิ่งของเช่น อาหาร พันธุ์ข้าว และการช่วยเหลือส่วนรวม และรูปแบบการออมทางจิตวิญญาณ ประกอบด้วย การทำบุญ การสร้างโบสถ์ การนับถือบรรพบุรุษ และความเชื่อทางศาสนา เช่น เชื่อว่าการทำความดียอมได้ดี ทำบุญจะได้ขึ้นสวรรค์ เป็นต้น รูปแบบการออมดังกล่าว เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นนามธรรมที่ไม่อาจจับต้องได้ด้วยทรัพย์สินเงินทอง เพราะเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม จะพบได้ชัดเจนโดยเฉพาะในสังคมขนาดเล็กที่มีความเป็นมาและวิถีชีวิตคล้ายๆ กัน

โดยสรุปแล้วในชุมชนชนบทของสังคมชาวนาไทย เป็นรูปแบบการออมทรัพย์ที่มีทั้งที่เป็นรูปธรรมในเชิงเศรษฐกิจที่สามารถแสดงมูลค่าที่มองเห็นได้ สามารถตรวจสอบได้ในรูปของทรัพย์สินเงินทอง ส่วนรูปแบบที่เป็นนามธรรมไม่สามารถแรงแงนับเป็นตัวเลขทางเศรษฐกิจได้ แต่จะช่วยอธิบายวิถีชีวิตความเป็นอยู่และโครงสร้างทางสังคมได้เป็นอย่างดีเพราะไม่มีการดำเนินกิจกรรมที่เป็นทางการ แต่เป็นความสัมพันธ์ส่วนบุคคลกับเพื่อนบ้าน การรับรู้และความเชื่อต่างๆ ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน เป็นความรู้สึกที่มีคุณค่าต่อทุกๆ สังคมมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับบริบทของการพัฒนาที่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมนั้นๆ ซึ่งอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไป แต่ในสังคมชาวนาไทย ผู้วิจัยเชื่อว่าแม้จะได้รับกระแสการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในลักษณะก้าวกระโดดเท่าใดก็ตาม ความสัมพันธ์และเอกลักษณ์ของความเป็นคนไทยที่มีน้ำใจ มีความความเอื้ออาทร และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่นด้วยวิถีของชาวพุทธ จึงยังคงความเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์อันแน่นยาวนานต่อไป ทั้งนี้ผู้วิจัยเชื่อว่ารูปแบบการออมทั้งหมดจะมีความสัมพันธ์และการกระทำที่เชื่อมโยงกันไปมาอยู่ตลอดเวลา เพราะทุกมิติเกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคลและชุมชน จึงเป็นความสัมพันธ์อันซับซ้อนที่จะเกื้อกูลให้ชุมชนมีความรักสามัคคี พึ่งพาอาศัยกัน และในที่สุดจะพึ่งตนเองได้

ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาวิจัย เรื่อง พลวัตการออมทรัพย์เพื่อการพึ่งตนเองของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดนครสวรรค์ มีข้อเสนอแนะสำคัญๆ นำเสนอใน 3 ส่วน ได้แก่ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไปดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

เป็นการเสนอแนะต่อองค์กรชุมชน เครือข่ายทางสังคม และครัวเรือนชาวนาเพื่อการพึ่งตนเองได้ ดังนี้

1. แกนนำชุมชน กรรมการหมู่บ้าน และประชาชนทุกครัวเรือนต้องร่วมกันค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยพิจารณาจากบริบทของชุมชน อาทิ สภาพปัญหา การประกอบอาชีพของชาวนา การดำเนินงานการพัฒนาชุมชนทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน และการบริหารจัดการกองทุนชุมชนต่างๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างชัดเจนและเปิดกว้างยอมรับข้อเสนอแนะที่สอดคล้องกับความต้องการของส่วนรวม ทั้งนี้กิจกรรมดังกล่าวไม่ต้องรอให้หน่วยงานภาครัฐเข้ามาชี้แนะตามนโยบายที่ลงสู่ชุมชน เช่น การดำเนินงานของโรงเรียนชุมชนควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการใช้บริการ โดยไม่ต้องไปสีข้าวกับโรงสีเร่จากภายนอกหมู่บ้าน เช่น อาจเปิดให้มีช่วงเวลาของการสีข้าวของชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์ร่วมกันอย่างแท้จริง

2. การดำเนินงานของกลุ่มกองทุนต่างๆ ในชุมชนซึ่งอยู่ในรูปของธนาคารชุมชน ควรกำหนดแนวทางการดำเนินงานโดยเน้นการออมเงินทุนหรือการออมทรัพย์ควบคู่กับการให้กู้ เช่น การเพิ่มหุ้นโรงเรียนแทนการกู้เงินจากภายนอก เพราะทำให้ต้องเสียดอกเบี้ยสูง การเพิ่มจำนวนเงินหุ้นของกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน เป็นต้น อีกทั้งนโยบายการให้กู้เงินกองทุนต่างๆ ของธนาคารชุมชนควรพิจารณาการให้กู้ตามความจำเป็น ระดับรายได้ของครัวเรือน และผลการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ที่เพิ่มมูลค่ามากกว่าการให้ทุกคนใช้สิทธิก็ได้โดยไม่มีมาตรการติดตามการนำไปใช้อื่นๆ ที่เกิดประโยชน์ หรือไม่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ เพื่อเป็นการส่งเสริมไม่ให้เป็นภาระสร้างหนี้สินครัวเรือน

3. ชุมชนควรสร้างคุณค่าของปราชญ์ชาวบ้านให้แสดงศักยภาพ ความรู้และประสบการณ์อย่างเป็นรูปธรรม เช่น สอบถามความต้องการของชุมชนในเรื่องที่ต้องการเรียนรู้ และสนับสนุนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์เรียนรู้ชุมชนอย่างยั่งยืน

4. แคนนำชุมชน หรือกรรมการหมู่บ้านนำผลการค้นหาปัญหาที่พบในชุมชน ประสานไปยังผู้เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนในสิ่งที่ต้องใช้กลไกภายนอก เช่น การขุดสระน้ำให้เพียงพอและมีประสิทธิภาพไว้ใช้ในฤดูแล้ง การหากล้าไม้ยืนต้นเพื่อปลูกในสถานที่สาธารณะหรือในบ้านเรือน การพัฒนาพื้นดินเพื่อการทำนาโดยการตรวจสอบสภาพดินของเจ้าหน้าที่กรมพัฒนาที่ดิน เพื่อให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการลดปัญหาสภาพดินเสื่อม ซึ่งอาจเกิดได้หลายประการ เช่น การใช้สารเคมี การเผาฟางข้าว เป็นต้น อันจะส่งผลให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกสาธารณะทั้งในด้านการประกอบอาชีพชาวนา การลดการใช้สารเคมีในนาข้าว และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

5. ชุมชนควรให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ การปลูกข้าวและผักปลอดสารเคมี เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายให้บุคคลภายนอก หรือกลุ่มองค์กรอื่นๆ เพื่อสร้างมูลค่าของผลผลิตซึ่งเป็นที่ต้องการของคนทั่วไป เพราะชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในการพัฒนาให้เป็นชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงอยู่แล้ว ทั้งนี้ชุมชนอาจนำแนวทางการเกษตรประณีต หรือเกษตรผสมผสานมาพัฒนาให้เป็นรูปธรรมเนื่องจากชุมชนมีศักยภาพด้านบุคลากร ประชาชนชาวนา และความสัมพันธ์ในชุมชนที่เข้มแข็งจะก่อเกิดรูปแบบการสร้างรายได้และส่งเสริมการออมได้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. บุคลากรภาครัฐทุกฝ่าย ที่มีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายเพื่อการพัฒนาชุมชนต้องคำนึงถึงการนำแนวทางตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้นำสู่การปฏิบัติที่ชัดเจน ตั้งแต่กระบวนการกำหนดเกณฑ์ชี้วัดการคัดเลือกหมู่บ้านต้นแบบ การสร้างเครื่องมือประเมินที่กว้างๆ เหมือนกันทั้งหมดทุกหมู่บ้านและไม่แสดงรายละเอียดให้ชัดเจน ข้อมูลที่ประเมินได้จึงไม่น่าเชื่อถือ เช่น การประเมินหมู่บ้านแต่ละรอบไม่มีการตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมว่าคงอยู่จริงของสภาพปัจจุบันหรือความต่อเนื่องของกิจกรรมนั้นๆ

2. องค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐหรือองค์กรเครือข่ายเอกชน เช่น พัฒนาชุมชน เกษตรอำเภอ หรือ อ.ก.ส. ควรประสานความร่วมมือกันในการทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนในสิ่งที่ชาวบ้านขาด เช่น องค์ความรู้วิชาการ การประสาน งานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือชุมชนอื่น และส่งเสริมให้ชาวนาเรียนรู้ศักยภาพของชุมชนและเรียนรู้การดำเนินงานในรูปของเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน หรือการพัฒนากลุ่มแม่บ้านการสร้างรายได้เสริมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและพัฒนาให้ยั่งยืน ด้วยกระบวนการคิด และการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงมากกว่าการทำกิจกรรมหรือโครงการตามนโยบายของราชการ ที่แยกส่วนแบบต่างคนต่างทำอย่างชุมชนอื่นหรือการชี้แจงจากหน่วยงานภาครัฐ

3. นโยบายของรัฐบาลที่ประกาศให้น้อมนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หน่วยงานต่างๆ ยังขาดความเชื่อมโยงการนำสู่การปฏิบัติสู่ชุมชน กิจกรรมส่วนใหญ่จึงซ้ำซ้อน เช่น ตัวชี้วัดที่ไม่ชัดเจน หลายๆ หน่วยงานปฏิบัติกิจกรรมของตนสู่ชุมชน ประชาชนจึงปฏิบัติตามการชี้แนะของข้าราชการ ไม่นำสู่การปฏิบัติที่ต่อเนื่อง ประชาชนไม่ตระหนักว่าเป็นปัญหาของตน รัฐบาลจึงควรปรับวิธีการปฏิบัติที่ตอบสนองแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง

ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัย

1. การศึกษาวิเคราะห์พลวัตของการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติที่ดำเนินการประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวให้เป็นรูปธรรม ในหน่วยงานที่รับผิดชอบ เพื่อลดขั้นตอนหรือกิจกรรมที่ซ้ำซ้อน
2. วิจัยและพัฒนาปัจจัยที่สนับสนุนการยอมรับที่มีประสิทธิภาพ ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และเครือข่ายทางสังคมที่เกี่ยวข้อง
3. วิจัยและพัฒนาความยั่งยืนของกิจกรรมในชุมชนที่เกิดจากความต้องการของชุมชน เช่น เงินกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านที่ทำอาชีพเสริมต่างๆ เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มจักสานงานฝีมือ เป็นต้น